

ДИНАМИКА НА БРОЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО В РОДОПИТЕ – ОБЩИ ТЕНДЕНЦИИ И ГЕОДЕМОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ

Чавдар Младенов¹

Направен е ретроспективен анализ на динамиката на броя на населението в Родопите. Установено е общото намаляване броя на населението и пространственото хомогенизиране на параметрите на демографската ситуация, определящи динамиката му.

Ключови думи: демографска ситуация, обезлюдяване, раждаемост, смъртност, естествен прираст, миграционно салдо, тип нарастване/намаление на населението, коефициент на депопулация.

DYNAMICS OF THE POPULATION IN THE RHODOPE MOUNTAINS – GENERAL TRENDS AND GEO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

Chavdar Mladenov

Abstract: Analysis of the current state, trends and spatial characteristics of the population dynamics in the Rhodope Mountains has been made. A stable trend of population decrease has been established since 1992, although with decreasing rates (from –1,32% during the 1985–1992 period, to –0,55% during the 2001–2011 period). The depopulation process has affected most of the Rhodope Mountains territory, while the prevailing types of population decrease are types V and VI. Compared to the recent past, spatial disparities of the population dynamics have diminished. A higher polarization of the population distribution is now visible as compared to previous periods, together with increasing share of the urban population combined with depopulation of large rural areas. Emigration has proved to be the leading depopulation factor during the 1985–2011 period. The current trends in the population dynamics of the Rhodope Mountains predefine further depopulation. There is lack of

---

¹ Департамент География – НИГГТ, БАН
chmladenov@abv.bg

purposeful regional and demographic policies aiming to oppose the negative trends and to optimize the migration flows while taking into consideration the reproduction capacities of the local population and the available local resources.

Keywords: demographic situation, depopulation, fertility, mortality, population growth, migration balance, type of increase / decrease in the population coefficient of depopulation.

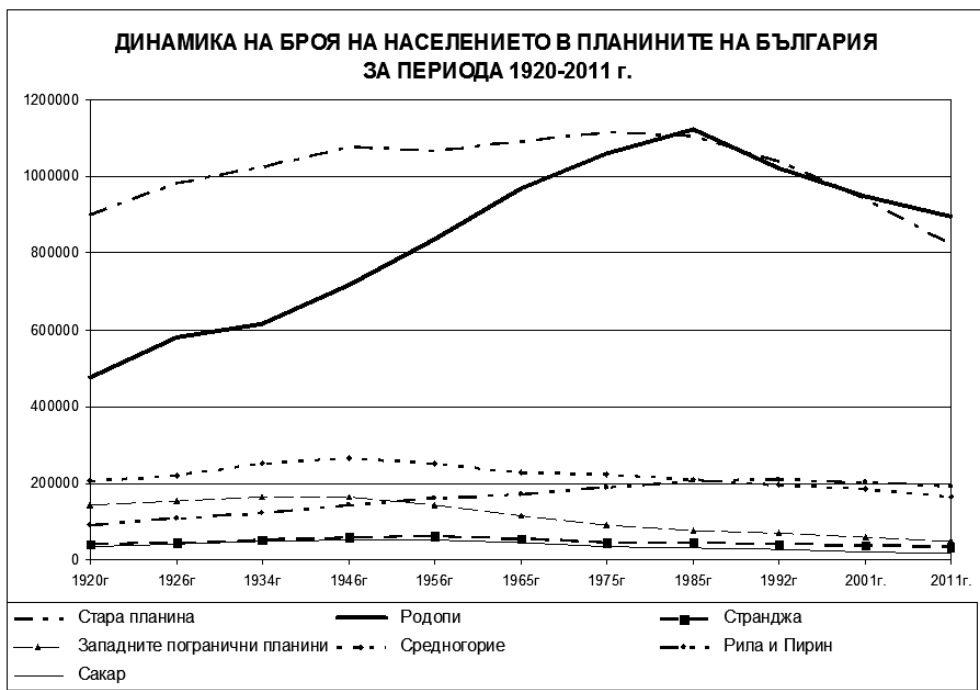
Големият териториален обхват на планинските територии (37,7% от територията на страната) в България предопределя огромното им значение при формирането на демографския и икономическия потенциал на страната. Поради специфичните им географски (природни, социални и икономически) условия те се отличават съществено, качествено и количествено от равнинните територии. Това налага в тях да се провеждат специфични общи и регионални демографски и социално-икономически политики за тяхното по-нататъшно динамично развитие и рационално използване на съществуващия им потенциал.

В резултат от смяната на социално-икономическата система планинските територии бързо и разнопосочно изменят своя демографски, социално-икономически и селищен облик. По същество този процес е закономерен и неизбежен, но в много случаи се преминават оптималните граници, в резултат на което се поражда сериозни проблеми. Това силно се отразява върху селищната мрежа, като много от старите планински градове получават хипертрофно за съвременните условия демографско развитие, а част от новообявените градове се оказват с недостатъчна градообразуваща база. Икономическата трансформация поражда голям миграционен поток от планините към други части на страната и чужбина. Тя се оказва несъобразена с нуждите на стопанството, което води до обезлюдяване и деградация в селищната мрежа.

В настоящото изследване, с цел сравнение, се използва териториалният обхват на Родопите според публикациите „Географски особености и тенденции в развитието на населението на населението“ (1987) и „Природният и икономическият потенциал на планините в България“ т.2 (1990), където се включват изцяло областите Смолян и Кърджали, планинският рид Гората и разположените на юг от него територии на област Хасково, южните планински части на областите Пловдив и Пазарджик и планинските части на област Благоевград на изток от р. Места. В тези граници общата площ на Родопите възлиза на 12 321 km², която съставлява 11,1 % от територията на страната или 29,5 % от територията на планинските територии. В хронологичен обхват изследването се ограничава за периода след преброяването на населението от 1985 г.

Основна цел на изследването е да се разкрият общите тенденции и геодемографските особености в динамиката и териториалното разпределение на населението. За изпълнението на целта като основен метод на изследване е възприет комплексният географски анализ и синтез, допълнен от статистическия и картографския метод.

По брой на населението Родопите както в миналото, така и сега, имат важно място в страната. Според преброяването от 2011 г. то възлиза на 895 хил. д., което е 12,2 % от населението на страната и 41,1 % от населението, живеещо в планинските райони на България. Спрямо изследванията на планинските райони, извършени през 80-те години на XX век, относителният дял на населението

Фиг. 1.

на Родопите е нараснал със 7 %. Това се дължи на по-бавното протичане на депопулационните процеси там.

Във времето динамиката на броя на населението в Родопите се отличава от другите планини и части на страната (фиг.1).

До периода 1956–1965 г. броят на населението във всички планини нараства, подобно на това на страната, което до голяма степен се дължи на бавното протичане на демографския преход, ниската миграционна подвижност на населението и слабите урбанизационни процеси. До 1946 г. темповете на нарастване на броя на населението във всички планини се сходни. След 1946 г. до 1985 г. броят на населението в Родопите нараства с по-ускорени темпове, тъй като там се поддържа разширено възпроизводство на населението, по-висок положителен естествен прираст, много млада възрастова структура и относително ниски изселнически потоци, за разлика от останалите планини.

Т а б л и ц а 1

Динамика на броя на населението в Родопите за периода 1920–2011 г.

Година	Преброено население брой	Нарастване на населението по периоди				
		периоди	общо		средногодишно	
			брой	%	брой	%
1920	475950	1920–2011	419149	88,1	4606	0,97
1926	580442	1920–1926	104492	22,0	17415	3,66

1934	616601	1926–1934	36159	6,2	4520	0,78
1946	718717	1934–1946	102116	16,6	8510	1,38
1956	837295	1946–1956	118578	16,5	11858	1,65
1965	969018	1956–1965	131723	15,7	14636	1,75
1975	1061728	1965–1975	92710	9,6	9271	0,96
1985	1124062	1975–1985	62334	5,9	6233	0,59
1992	1020080	1985–1992	-103982	-9,3	-14855	-1,32
2001	947221	1992–2001	-72859	-7,1	-8095	-0,79
2011	895099	2001–2011	-52122	-5,5	-5212	-0,55

До 1965 г. темповете на нарастване на броя на населението са с положителна тенденция и много високи стойности (средногодишно над 1,5 %). След това до 1985 г. положителните тенденции на нарастване бързо намаляват, което се дължи на приключилия демографски преход, изразяващ се в преодолените патриархални традиции, преминаване към стационарен тип възрастова структура, повишаване на образователното и културното равнище, ограничаването на броя на децата в семейството (намалена раждаемост), разрастващите се урбанизационни процеси и повишената миграционна подвижност (нарастване на ежедневната, сезонната и постоянната миграция) на населението. Влияние оказват и регламентиранияте емиграционни потоци към Турция. След 1992 г. (по-точно от 1989 г.) се наблюдава намаление на броя на населението в Родопите. В основни линии това се дължи на смяната на социално-икономическата система, на икономическата криза и на значителните емиграционни и изселнически потоци. Много високият средногодишен темп на намаление за периода 1985–1992 г. се дължи на емиграционната вълна на турско население към Турция през 1989 г. След това средногодишните темпове на намаление на населението се снижават бързо, но са относително високи. Това снижаване ще продължи поради изчерпването на демографската маса, застаряването и регресивното възпроизводство на населението. Негативните темпове могат да се повишат само ако има нови социално-икономически катаклизми.

Обезлюдяването на Родопите като цяло започва от 1985 г. От тогава до 2011 г. броят на населението е намалял с 21 %. Формирането на броя на населението (според схемата на Уеб) през периода 1986–1992 г. е от IV-ти тип (преобладаващ отрицателен механичен прираст над положителен естествен прираст), а след 1992 г. е от V-ти тип (преобладаващ отрицателен механичен прираст над отрицателен естествен прираст). Това се дължи на ускореното намаление на раждаемостта, която достига средните стойности за страната, които са ниски, и на относително по-бавното нарастване на смъртността поради младата възрастова структура на населението. В резултат на това след 1992 г. в Родопите се поддържа отрицателен естествен прираст, който е от 2 до 3 пъти по нисък от средния за страната. Като се изключи периодът 1985–1992 г. (когато се осъществява масова емиграция на турско население), отрицателното механично салдо намалява в резултат от изчерпване на демографския потенциал и развитието на сезонните миграции (таблица 2).

Т а б л и ц а 2

Демографски показатели, характеризиращи динамиката на броя на населението в Родопите за периода 1957–2011 г.

Показател	Период					
	1957–1965 г.	1966–1975 г.	1976–1985 г.	1986–1992 г.	1993–2001 г.	2002–2011 г.
Нарастване (‰)	16,2	9,1	5,7	–13,9	–8,2	–5,7
Раждаемост (‰)	24,1	20,0	18,0	14,8	9,5	10,0
Смъртност (‰)	7,9	7,3	7,9	9,1	10,7	11,8
Естествен прираст (‰)	16,2	12,7	10,1	5,7	–1,3	–1,9
Механично салдо (‰)	0,1	–3,6	–4,4	–19,5	–7,0	–3,8
Тип нарастване на населението	2	8	8	4	5	5
Коефициент на депопулация (‰)	0,33	0,36	0,44	0,61	1,13	1,19
Коефициент на обезлюдяване (‰)	0,30	0,35	0,47	0,58	1,14	1,36

До 1992 г. не се наблюдава депопулация (отношение умрели/родени). В резултат от намаляващата раждаемост и повишаващата смъртност коефициентът на депопулация постепенно нараства. Подобно е положението с коефициента на обезлюдяване (коефициент на депопулация, коригиран с миграционен коефициент). Характерно за него е по-бързото увеличаване поради нарастващия миграционен оборот и преобладаването на изселванията над заселванията. Ускоряването на депопулацията и обезлюдяването се дължи на преодоляването на традициите, които определяха висока раждаемост в недалечното минало и на ограничаваната миграционна подвижност на населението.

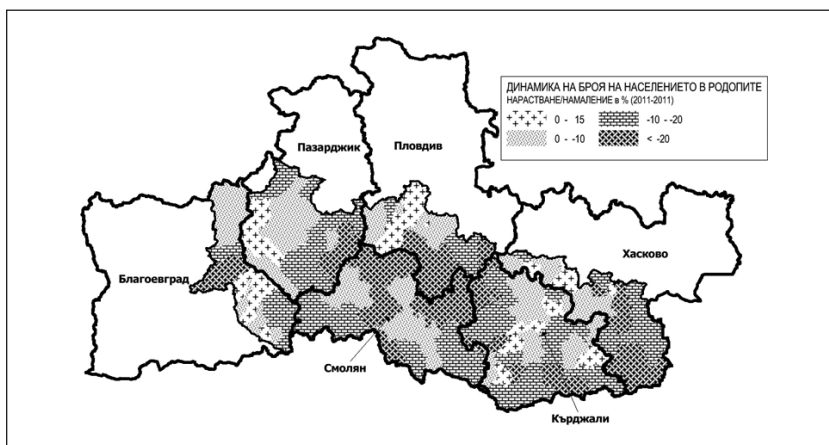
В Родопите се наблюдават териториални различия в разпределението и динамиката на броя на населението. За разлика от миналото, те не са толкова изявиени, а в обширни части от Родопите няма различия в сравнение със средните показатели за страната. За това влияние оказва смяната на социално-икономическата система, ускорената урбанизация и урбанизираният начин на живот, повишаването на образователното равнище и пр. Преодоляването на аграрната пренаселеност е закономерен и прогресивен процес, но в редица случаи обезлюдяването протича в нежелана насока и в по-големи размери от реалните възможности за нормално функциониране на отделните населени места и териториални единици. Това поражда сериозни проблеми от най-различен характер.

На територията на Родопите за периода 2001–2011 г. се наблюдават съществени различия по отношение промените в броя на населението. Само на 10,3 % от територията на Родопите живее 43,4 % от населението, чиито брой се характеризира с нарастване (фиг. 2). В 60 % от територията намалението на броя на населението е с над 10 %, като там живее 21,1 % от населението. Най-значително е намалението на населението в централните и източните части на Родопите. То се дължи основно на изселванията, породени от икономическата

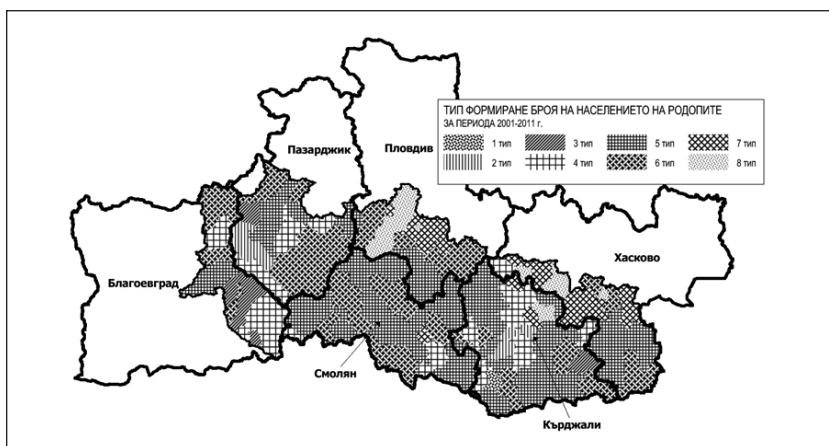
изостаналост, реструктурирането на добивните отрасли и ограничаване на тютюнопроизводството.

На територията на Родопите (фиг. 3) се наблюдават всичките типове формиране на броя на населението, които са твърде динамични във времето (1 тип – положителен механичен прираст > от положителен естествен; 2 тип – положителен естествен прираст > от положителен механичен; 3 – положителен естествен прираст > от отрицателен механичен; 4 – отрицателен механичен прираст > от положителен естествен; 5 – отрицателен механичен прираст > от отрицателен естествен; 6 – отрицателен естествен прираст > от отрицателен механичен; 7 – отрицателен естествен прираст > от положителен механичен; 8 – положителен механичен прираст > от отрицателен естествен).

На 69 % от територията на Родопите (основно средните и източните части), на която живее 30,6 % от общия брой населението, намалението се формира от отрицателен механичен и отрицателен естествен прираст, като по-голям е обхватът на териториите с преобладаващ отрицателен естествен прираст. Това основно се дължи на намалената раждаемост и повишената смъртност.

Фиг. 2.

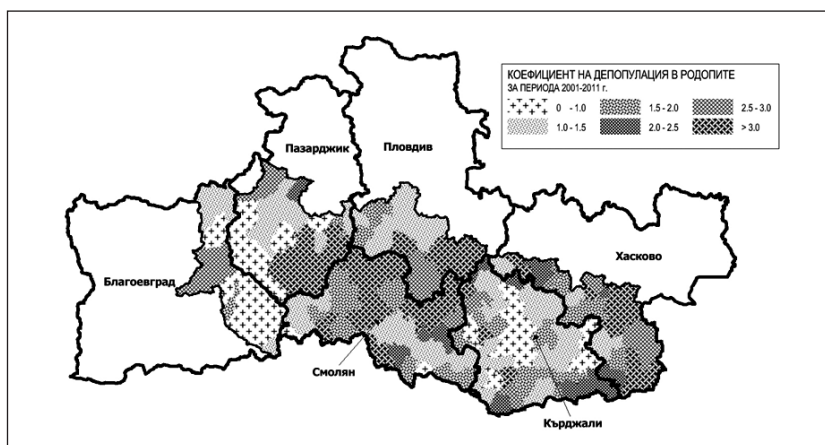

Фиг. 3.

На 2,5 % от територията на Родопите (ограничени по обхват ареали в Източните Родопи) броят на населението нараства в резултат на положителен естествен и механичен прираст (1 и 2 тип), но то обхваща 1,8 % от населението. Прави впечатление високият относителен дял на населението (39,8 %), попадащо в 8 тип (преобладаващ положителен механичен над отрицателен естествен прираст), живеещо на 4,4 % от територията на Родопите. Тези ареали са разположени в северните части, където са разположени големи и средни градове.

Процесът на депопулация е обхванал над 80 % от територията на Родопите (фиг. 4), като не са засегнати (коефициент < 1) по-обширни ареали в източните части на Западните Родопи (Дъбраш) и западните на Източните Родопи. Тук смъртността е по-ниска от раждаемостта, поради което се поддържа положителен естествен прираст. По-високата раждаемост е исторически наследена и етно-демографски обусловена независимо от тенденцията на непрекъснато намаление.

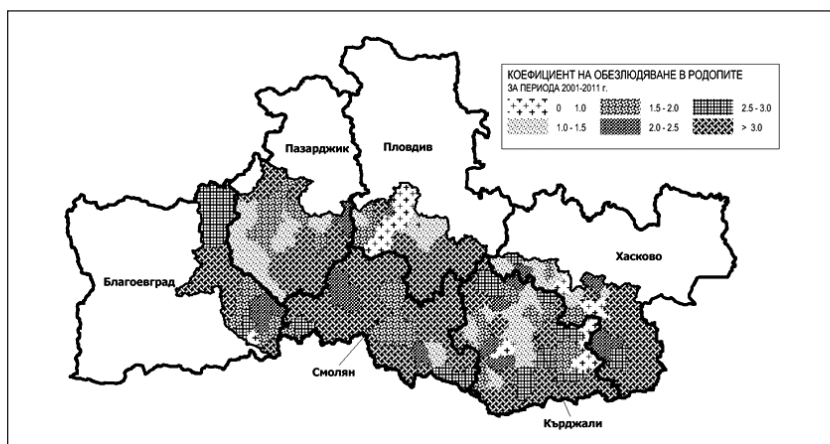
На 40,6 % от територията на планината смъртността превишава над 2 пъти раждаемостта. Това е особено типично за централните и най-източните части на Родопите. Същият по размер обхват има коефициентът на депопулация със

Фиг. 4.

стойност от 1 до 2, но тук живее над 70 % от населението. Относително благоприятна е ситуацията, че 31 % от територията, където живее 66 % от населението имат коефициент на депопулация от 1 до 1,5. Тъй като тук попадат всички градски центрове и селски територии с по-благоприятна възрастова структура, се предполага в перспектива депопулационният процес да протича по-бавно.

Обезлюдяването на Родопите е повсеместно и обхваща 93,7 % от територията и 59,3 % от живеещото там население (фиг. 5). Коефициент на обезлюдяване < 1 (няма обезлюдяване) има само в отделни малки ареали, пръснати по Родопите (Сатовча, Джебел, Крумовград, Стамболово и Пловдив), в които броят на населението нараства (6,3 % от територията). В 44 % от територията, където живее 12,9 % от населението, коефициентът на обезлюдяване е над 3, а в 28,8 % (и 36,7 % от населението) от територията той е в диапазона от 1 до 2. Това гово-

Фиг. 5.

ри, че е налице поляризация в протичането на процеса на обезлюдяване – ареали с интензивно протичане и ареали, слабо засегнати от обезлюдяване.

Ускореното протичане на процеса на обезлюдяване се дължи, от една страна, на ограничаване на разширеното възпроизводство на населението, водещо до отрицателен естествен прираст и застаряване. От друга страна, свиването на значението на селското стопанство поради политики и нерентабилност, закриването на редица промишлени дейности и ограничаването на ежедневната трудова миграция към промишлените ядра (свиване на рудодобива) формират значителни изселнически потоци (външни и вътрешни) и допълнително ускоряват този процес. Влияние оказва и ускорената урбанизация и желание на населението към урбанизиран начин на живот в резултат от повишаването на образователното и културното равнище на местното население.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Извършеното изследване на динамиката на броя на населението в Родопската област разкрива редица специфични особености и тенденции в неговото развитие. То дава възможност да се види мястото на Родопите като геодемографска област на фона на останалите планини в страната.

На територията на Родопите се пресичат влиянията на демографските, социално-икономическите и етнорелигиозните фактори. Това предопределя специфичните особености на тази динамика във времето и пространството. За разлика от другите планини и части на страната, в Родопите демографският преход закъснява, поради което до 1989 г. населението нараства. За това допринася затвореността, породена от патриархалния начин на живот, подсилен от традициите и религиозната принадлежност на местните общности. Нарушаването на тези традиции започва от 1989 г., когато част от населението емигрира в Турция, а друга част напуска родните места по икономически причини.

Слабата индустриализация на Родопите, съчетана с висока безработица в резултат от изостаналото икономическо развитие на този периферен планински

район и на икономическото реструктуриране при смяната на социално-икономическата система, поражда миграционни потоци за трудова реализация в чужбина и другите части на страната. Това води до разкрепостяване на местното население, повишаване на миграционната му подвижност, което се отразява на демографските традиции и процеси, в резултат на което в по-голямата част на Родопите се наблюдават тенденции на регресивно възпроизводство на населението, застаряване и обезлюдяване. Свиващият се демографски потенциал на Родопите предопределя негативните тенденции за демографско и икономическо развитие.

От направения анализ на състоянието, тенденциите и пространствените особености на динамиката на броя на населението в Родопите могат да се направят следните по-важни изводи:

- Налице е постоянна тенденция на намаление на броя на населението;
- Обезлюдяването е обхванало почти цялата територия на Родопите;
- В структурно отношение преобладават типове с намаляващо население, особено този с по-висок отрицателен естествен прираст;
- В сравнение с миналото вътрешнопланинските различия на динамиката на броя на населението намаляват;
- Наблюдава се по-висока поляризация в разпределението на населението спрямо миналото, като нараства относителният дял на градското население и обезлюдяването на обширни селски ареали;
- За периода 1985–2011 г. основен фактор за обезлюдяването са изселванията.

Съществуващите тенденции в динамиката на броя на населението на Родопите предопределят по-нататъшна депопулация и обезлюдяване. Липсва целенасочена регионална и демографска политика за ограничаване на неблагоприятните тенденции. Няма съвременна оценка на природния, икономическия, инфраструктурния и демографския потенциал. Такава оценка може да даде насоки за оптимизация на миграционните потоци, която да е съобразена с репродуктивните възможности на местното население и наличните ресурси. Слабо са усвоени рекреационните ресурси, природните и културно-историческите дадености. Няма концепция за развитието на добивната промишленост въз основа на горските и минерало-рудни ресурси. Налице са проблеми с различните видове устройствени планове поради разнопосочност на интересите.

ЛИТЕРАТУРА

- Мичев, Н., Ч. Младенов.** 1987. Географски особености и тенденции в развитието на населението Родопите. – В: Родопски сборник т. 6, С., Изд. БАН. стр. 5–42. /Michev, N., Ch. Mladenov. 1987. Geographical features and trends in population Rhodopes. – In: Rodopi collection, Vol. 6, S., Ed. BAS, pp. 5–42. (Bg)
- Мичев, Н., Ч. Младенов.** 1990. Демографски и селищен потенциал на планините. Демографска ситуация. – В: Природният и икономическият потенциал на планините в България. Население и икономика. Т. 2, С., Изд. БАН. стр. 11–49. /Michev, N. and Ch. Mladenov. Geographical features and trends in the population of the population.

– In: Natural and economic potential of mountains in Bulgaria. Vol. 2. Population and Economy, Izdatelstvo na Balgarskata Akademia na Naukite, pp. 11–49. (Bg)

Младенов, Ч., Е. Димитров. 2005. Депопулацията – основен географски проблем на демографската криза в България. – В: Европейското бъдеще на България и развитието на населението. Център за изследване на населението при БАН, С., с. 379–390./ Mladenov, Ch. and E. Dimitrov. Depopulation – the main geographic problem of the demographic crisis in Bulgaria. – In: European future of Bulgaria and population development. Center za izsledvane na naselenieto, pp. 379–390. (Bg)

Младенов, Ч. 2014. Обезлюдяването – „чумата“ в селищната мрежа. – В: Демографската ситуация и развитието на България, АИ „Проф. М. Дринов“, С./ Mladenov, Ch. Depopulation - “The plague“ of the settlement network. – In: The demographic situation and the development of Bulgaria. Prof. Marin Drinov APH, pp. 461–476. (Bg)

Рыбаковский, Л. Л. 2008. Сравнительная оценка демографического неблагополучия регионов России. – Социологические исследования, №10, с. 81–87./Rybakovsky, L. Comparative assessment of demographic distress regions of Russia. – Sociological Research, №10, pp. 81-87. (Ru)

Mladenov, Ch., M. Ilieva (2012). Depopulation of Bulgarian village. – In: Bulletin of Geography, socio-economic series, No. 17, Torun, pp. 99–107.

*** НСИ – данни от преброявания и текуща статистика за периода 1956–2011 г./ National Statistical Institute - data from population censuses and current demographic statistics for the period 1956–2011.